

Journal of the Hellenic Veterinary Medical Society

Vol 54, No 3 (2003)

Petros Konstantinidis (1864-1913)

A. G. KARDOULIS (Α.Γ. ΚΑΡΔΟΥΛΗΣ)

doi: [10.12681/jhvms.15269](https://doi.org/10.12681/jhvms.15269)

To cite this article:

KARDOULIS (Α.Γ. ΚΑΡΔΟΥΛΗΣ) A. G. (2017). Petros Konstantinidis (1864-1913). *Journal of the Hellenic Veterinary Medical Society*, 54(3), 271–275. <https://doi.org/10.12681/jhvms.15269>

Κωνσταντινίδης Πέτρος (1864-1913)

Α. Γ. Καρδούλης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ. Αυτό το βιογραφικό άρθρο συντάχθηκε με τη συμπλήρωση 80 χρόνων από την κίρυξη των Βαλκανικών Πολέμων και σε ανάμνηση του εφεδρου Επικτηνιάτρου Πέτρου Κωνσταντινίδη (Π.Κ.), που ήταν η μόνη γνωστή απώλεια υγείας του Κτηνιατρικού Κλάδου κατά τους αγώνες αυτούς. Ο Π.Κ., διπλωματούχος της Βασιλικής Στρατιωτικής Κτηνιατρικής Σχολής Βιέννης, ήταν από τους ριπνεers της εξάσκησης του ελευθέρου επαγγέλματος στην Αθήνα και, με τα εκλαϊκευτικά κτηνιατρικά βιβλία που έγραψε, συνετέλεσε στην εξύψωση της κτηνιατρικής φροντίδας και ευημερίας των ζώων στην Ελλάδα, σε μια εποχή, που δεν υπήρχε στη χώρα Κτηνιατρική Σχολή και η μόνη δημόσια Κτηνιατρική Υπηρεσία ήταν η στρατιωτική.

Ο Πέτρος Κωνσταντινίδης (Π.Κ.), υιός του κτηματία Κωνσταντίνου Τσουραπτή, γεννήθηκε το 1864 στις Σέρρες και έκανε τις γυμνασιακές του σπουδές στη Μεγάλη του Γένους Σχολή της Κωνσταντινούπολης. Εκεί άλλαξε το επώνυμό του σε Κωνσταντινίδης, με ρίζα το όνομα του πατέρα του, σύμφωνα με την κρατούσα τότε αντίληψη να μη φέρουν οι Έλληνες ονόματα με τουρκική προέλευση¹. Σπούδασε, ιδίως εξόδοις, στην Αυτοκρατορική Σχολή Κτηνιατρικής Βιέννης και περάτωσε τις σπουδές του το 1893. Επιστρέφοντας στην Ελλάδα, έρχεται στην Αθήνα και κατατάσσεται στο στράτευμα με το βαθμό του Ανθυποκτηνιάτρου².

Κατά τον ατυχή πόλεμο του 1897 υπηρετεί στο 3ο Πυροβολικό Σύνταγμα³, με το βαθμό του Υποκτηνιάτρου, και το 1910 αποστρατεύεται, με αίτησή του.

Εν τω μεταξύ, κατά το έτος 1895, παντρεύεται την Αδαμαντία Σταματιού Λαμπράκη⁴, το γένος, εκ μητρός, Νικολάου Πιστολάκη⁵, με την οποία έκανε δύο παιδιά, τον Τρύφωνα-Κωνσταντίνο και την Ξενία. Το ζεύγος Κωνσταντινίδη είχε, όπως φαίνεται από την αλληλογραφία τους, ευρύ κύκλο γνωριμιών.

Από το 1900 μέχρι την κήρυξη των Βαλκανικών Πολέμων εξάσκησε επιτυχώς το επάγγελμα του κτηνιάτρου και παράλληλα εξέδωσε σειρά εκλαϊκευτικών κτηνιατρικών βιβλίων.

Εκείνη την εποχή τέσσερα γεγονότα επηρέαζαν την εξέλιξη της Κτηνιατρικής στη Χώρα μας:

- Πρώτον, η έλλειψη Κτηνιατρικής Σχολής⁶ με άμεση συνέπεια οι κτηνίατροι να σπουδάζουν στην αλλοδαπή και

Petros Konstantinidis (1864-1913)

Cardoulis A. G.

ABSTRACT. This biographical article has been edited with regard to the commemoration of eighty years since the Balkan Wars of 1912-1913 and in the memory of Petros Konstantinides (P.K.), reserve major of the Veterinary Corps, who was the only known casualty of the V.C. during these wars. P.K., diplomate of the Royal Military Veterinary School of Vienna, was a pioneer of the private exercise of the veterinary profession in Athens and contributed, with the booklets that he had edited, to the raising of the level of the veterinary care and animal welfare in this country. It is noteworthy that at that time there was not a Veterinary School in Greece and the only Veterinary Service existing was the military one.

Εικόνα 1. Ο Π.Κ. με συμφοιτητές του κατά το τελευταίο έτος των σπουδών του στη Βιέννη. Βρίσκεται καθιστός στο κέντρο της φωτογραφίας

Εικόνα 2. Το πτυχίο του Π.Κ. Βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση χάρις στο κυλινδρικό από σκληρό χαρτόνι κάλυμμα του. Αξιοσημείωτη είναι η περίτεχνη ξυλόγλυπτη σφραγίδα του γνησιότητας. Ήδη κοσμεί την αίθουσα διαλέξεων της Ε.Κ.Ε.

ο αριθμός τους, να είναι, για οικονομικούς λόγους πάντα πολύ μικρός.

- Δεύτερον, η καθυστέρηση σύστασης Πολιτικής Κτηνιατρικής Υπηρεσίας⁷,

- Τρίτον, η ύπαρξη μόνο της Στρατιωτικής Κτηνιατρικής Υπηρεσίας και εκείνης μη επαρκώς επανδρωμένης και με αποστολή, όχι μόνον την περίθαλψη των μονόπλων του στρατεύματος, αλλά και ευρύτερων αναγκών της Χώρας.

- Τέταρτον, η παρουσία, τότε, κατ' αγαθή συγκυρία, στην Κτηνιατρική Υπηρεσία, σπανίων προσωπικοτήτων, οι οποίες, χωρίς αμφισβήτηση, υπήρξαν οι πρωτοπόροι της Κτηνιατρικής στον τόπο μας.

Έτσι, η αποστολή της τότε Στρατιωτικής Κτηνιατρικής Υπηρεσίας ήταν προσαρμοσμένη σε αυτήν την έλλειψη επιστημονικού προσωπικού και η πρόληψη αποτελούσε τον κύριο στόχο της⁸.

Για την επίτευξη του στόχου αυτού οι τότε στρατιωτικοί κτηνίατροι διδάσκουν το μάθημα της ιππολογίας στη Σχολή Ευελπίδων, στις Σχολές Εφαρμογής των εφίππων μονάδων και στη Σχολή Υπαξιωματικών, ενώ συγχρόνως, με σειρά εγκολπίων Ιππολογίας που εκδίδουν, παρέχουν στα ανώτερα και κατώτερα στελέχη του στρατεύματος, τις απαραίτητες γνώσεις για τη σωστή περιποίηση και χρησιμοποίηση των μονόπλων, ενώ παράλληλα ασχολούνται με την πρόληψη και την καταστολή των ζωνοδόσων και την Κτηνιατρική Δημόσια Υγεία. Ο Π.Κ. γνώριζε, ασφαλώς, το συγγραφικό έργο του Γεωργίου Πιλαβίου και του Χαριλάου Καναβατσόγλου⁹, αλλά και τις δραστηριότητες του Ιωάννη Πετρίδη στον τομέα της Δημόσιας Υγείας.

Κατά την εποχή εκείνη γίνονταν, επίσης, αξιόλογες προσπάθειες για τη μόρφωση των ασθενέστερων οικονομικώς τάξεων με την έκδοση ωφελίμων βιβλίων. Η στάθ-

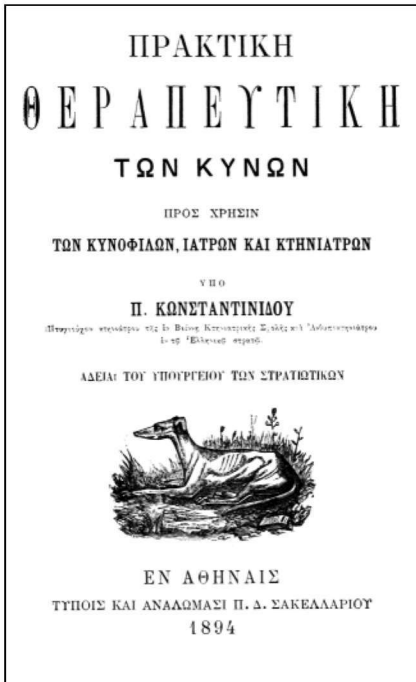

Εικόνα 3. Ο Π.Κ. ως υπολοχαγός με επίσημη στολή.

μη μόρφωσης μεγάλου μέρους του πληθυσμού της χώρας τότε ήταν τόσο χαμηλή, που καθιστούσε αναγκαία τη λήψη άμεσων μέτρων. Οι κρατικές υπηρεσίες δεν είχαν όμως ακόμη ούτε την κατάλληλο υποδομή, ούτε την οικονομική δυνατότητα να ανταποκριθούν πλήρως προς αυτή την ανάγκη. Έτσι, προς αυτό το σκοπό είχαν ιδρυθεί, από επίλεκτα μέλη της αθηναϊκής κοινωνίας, αρκετές Εταιρείες. Μεταξύ αυτών σημειώνουμε την Ελληνική Γεωργική Εταιρεία¹⁰, το Σύλλογο προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων^{11,12}, την Εταιρεία των Φύλων του Λαού¹³ και τη Φιλόζωο Εταιρεία Αθηνών¹⁴.

Σε αυτά ακριβώς τα πλαίσια έχουμε τις εκδόσεις του Ρ. Δημητριάδη¹⁵ και του Π.Κ.

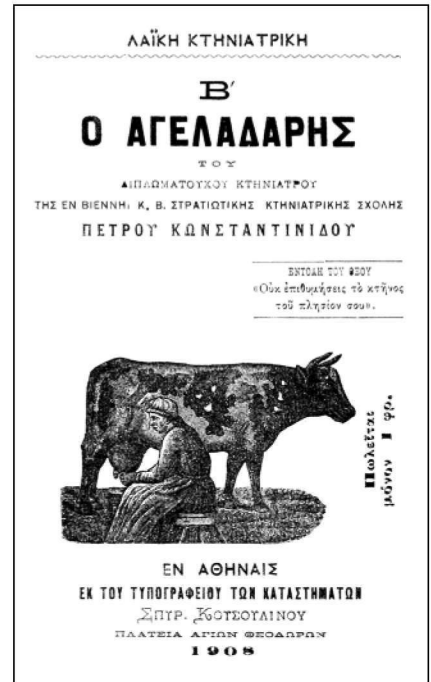
Ο Π.Κ. το 1894, ένα μόλις χρόνο μετά την αποπεράτωση των σπουδών του, διαπιστώνει την υπάρχουσα έλλειψη εκλαϊκευτικών βιβλίων και εκδίδει, αδεία του Υπουργείου Στρατιωτικών, το πρώτο του εγχειρίδιο, την *Πρακτική Θεραπευτική των Κυνών*¹⁶, προς χρήσιν των κυνοφίλων, ια-

Εικόνα 4. Το πρώτο γνωστό βιβλίο στην Ελλάδα με αντικείμενο τη θεραπευτική των κυνών. Έχει διαστάσεις 18X12 και 166 σελίδες.

Εικόνα 5. Το δεύτερο κατά σειρά βιβλίο του Π.Κ. Έχει διαστάσεις 18X12 και 66 σελίδες

Εικόνα 6. Το πρώτο γνωστό βιβλίο στην Ελλάδα με αντικείμενο τη θεραπευτική των βοειδών. Έχει διαστάσεις 18X12 και 52 σελίδες.

τρών και κτηνιάτρων. Στον πρόλογο του εγχειριδίου αναφέρει σχετικά: *επειδή οι εν Ελλάδι και εν πάση Ανατολή κτηνίατροι επί των δακτύλων αριθμούνται, οι δε επιχειρούντες να βοηθήσωσι τους πάσχοντας κύνας είναι είτε αυτοί ούτοι οι κύριοι των, ή οι ιατροί των ανθρώπων, προσκαλούμενοι συχνά υπό των πρώτων, ή οι κατά τόπους πεταλωταί, οι τον εμπειρικών κτηνιάτρων επαγγελομένοι, οίτινες στερούμενοι προχείρου τινός βοηθητικού εγχειριδίου, αντί ωφελείας βλάβης, πολλάκις πρόξενον γίνονται.*

Η επικράτηση στη Χώρα ορθών κτηνιατρικών γνώσεων, αποτελεί από πολύ νωρίς μέλημα του νεαρού τότε Π.Κ.

Το 1906 εκδίδει, το πρώτο από μια σειρά εκλαϊκευτικών του βιβλίων¹⁷, τον *Αλογογιάτρο*¹⁸, που αφιερώνει στη *Φιλόζων Εταιρείαν Αθηνών*.

Τον *Αλογογιάτρο* τον έγραψε για τους αμαξιάδες, καρναγώγεις, περιβολαραίους, αγωγιάτες, χωρικούς, φουρναραίους, πετράδες¹⁹, μανάβηδες, χασάπηδες, μπακάληδες, καρβουνιάρηδες και γυρολόγους που έχουν άλογα, μουλάρια και γαϊδούρια. Σκοπός του η διάθεση ενός προχείρου εγχειριδίου με τις στοιχειώδεις γνώσεις για τις παθήσεις των μονόπλων και οδηγίες για τη νοσηλεία τους, ώστε να μην τρέχουν και παρακαλούν τον αλμπάνη, που τους παίρνει άδικα τα λεπτά τους και όχι μόνο δεν ωφελεί, αλλά και βλάπτει τα ζώα τους.

Το 1908 εκδίδει τον *Αγελαδάρο*²⁰, που είχε γραφεί για τους βουστασιάρηδες, τους κρεοπώλες, τους κτηματίες,

τους γαλακτοπώλες, καθώς και για τους καταναλωτές. Το εγχειρίδιο αυτό το αφιερώνει στην Ελληνική Γεωργική Εταιρεία.

Τόσο η *Θεραπευτική των κυνών*, όσο και ο *Αγελαδάρος*, αποτελούν πρωτόγνωρα για την εποχή τους βιβλία, Μέχρι τότε τα κτηνιατρικά βιβλία, γραμμένα από στρατιωτικούς κτηνιάτρους, είχαν ως αντικείμενο την Ιπποθεραπευτική και την Ιππολογία²¹.

Από διαφημιστικές αγγελίες των εσωφύλλων και των οπισθοφύλλων των δύο τελευταίων του βιβλίων λαμβάνο-

Εικόνα 7. Το οπισθόφυλλο του *Αγελαδάρο* κτηνιάτρους, είχαν ως αντικείμενο την Ιπποθεραπευτική και την Ιππολογία²¹.

Εικόνα 8. Η τελευταία φωτογραφία του Π.Κ. Το 1912, ως μέλος Επιτροπής Ιππωνείων στο Εξωτερικό, για την επείγουσα προμήθεια μονόπλων, εν όψει των Βαλκανικών πολέμων.

με ιδιαίτερα αξιόλογες πληροφορίες.

- Ο Πέτρος Κωνσταντινίδης, κατ' αρχάς, ήταν ιδιαίτερα περήφανος για την Κτηνιατρική Σχολή από την οποία αποφοίτησε. Με καμάρι γράφει στα βιβλία του ότι σπούδασε στο Ξακουστό Αυτοκρατορικό, Στρατιωτικό Κτηνιατρικό Σχολείο της Βιέννης, το δε πτυχίο του το κρατεί ως κόρη οφθαλμού. Το πτυχίο του, με την εξαιρετη ξυλόγλυπτη σφραγίδα γνησιότητας, βρίσκεται ακόμη σε άριστη κατάσταση και κοσμεί την αίθουσα διαλέξεων της Ελληνικής Κτηνιατρικής Εταιρείας²².

- Στο οπισθόφυλλο του *Αλογογιατρού* προαναγγέλλει την έκδοση, κατά σειράν, του *Αγελαδάρη*, του *Τσοπάνη*, του *Χοιροβοσκού*, των *Πουλερικών* και του *Σπουδαγμένου Αλμπάνη*.

- Στο οπισθόφυλλο του *Αγελαδάρη* προαναγγέλλει την έκδοση, κατά σειράν, του *Τσοπάνη*, του *Χοιροβοσκού*, των *Πουλερικών* και της *Γάτας*. Στα δύο τελευταία του βιβλία διαφημίζει την έκδοση ενός ακόμη βιβλίου του *Νέου Σταγειρίτη*²³. Το βιβλίο αυτό προαναγγέλλει ότι θα είναι επιστημονικό, σε εκλεκτή γλώσσα, μεγάλο, δεμένο, με λαμπρές εικόνες και πολλά λούσα, και ότι θα τιμάται 5 δραχμές.

- Περίοπτες ήταν επίσης οι θέσεις που είχε κατά καιρούς τις κτηνιατρικές του κλινικές. Η πρώτη βρισκόταν στην οδό Πανεπιστήμιου 57, έναντι της Εθνικής Βιβλιοθήκης, και η δεύτερη στην οδό Σωκράτους 51, έναντι της Πολυκλινικής.

- Η χρησιμοποιούμενη γλώσσα στα βιβλία του χρήζει επίσης ιδιαίτερης μνείας. Στο πρώτο του βιβλίο, που προορίζεται για κυνοφίλους της αστικής τάξης, χρησιμοποιεί μια εύληπτη καθαρεύουσα, τα άλλα του δύο όμως βιβλία, που προορίζονται για κτηνοτρόφους, αμαξηλάτες και αγωγιάτες είναι γραμμένα σε πλέρια δημοτική, που ακόμα και σήμερα ξαφνιάζει. Ο ίδιος θεωρεί τη γλώσσα που χρησιμοποιεί ολοζώντανη, παραστατική.

- Η τιμή των βιβλίων αποτελεί επίσης δείγμα της κοινωνικής ευαισθησίας του Π.Κ. Τη *Θεραπευτική των κυνών*, που προορίζεται για την αστική τάξη, πωλεί αντί μιας δραχμής, ενώ εκείνα που έγραψε για τους αμαξηλάτες, καραγωγείς, αγωγιάτες και εν γένει χωρικούς και κτηνοτρόφους μόλις 35 λεπτά.

- Σχετική με αυτήν ακριβώς την ευαισθησία του είναι επίσης η αναγραφή στα οπισθόφυλλα των δύο τελευταίων του βιβλίων, ότι *τα άρρωστα ζώα των πτωχών δέχεται δωρεάν εις την κατοικία του, οδός Ξενοκράτους 43, όπισθεν Διδασκαλείου*.

Το 1912 ορίζεται τεχνικό μέλος Επιτροπής Ιππωνείων σε παραδουνάβια χώρα²⁴, πιθανότατα στην Ουγγαρία και αμέσως μετά, με την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων, καλείται να υπηρετήσει σε μάχη μονάδα με το βαθμό του κτηνιάτρου (λοχαγού).

Το 1913 προσβάλλεται, κατά μία εκδοχή, από πνευμονία και νοσηλεύεται σε Στρατιωτικό Νοσοκομείο του Αργυροκάστρου, όπου και στις 20 03 1913 απεβίωσε²⁵, σε ηλικία μόλις 49 ετών. Η απώλεια του, κατά τον Α' Βαλκανικό πόλεμο, αφήνει ημιτελές το έργο του. Χειρόγραφα του, των υπό έκδοση βιβλίων του, έχουν αναζητηθεί, πλην όμως δεν ανευρέθησαν. Ο Π.Κ. μετά θάνατον, προβιβάζεται στο βαθμό του Επικτηνιάτρου²⁶. Η σορός του ετάφη στην Κορυτσά και τα οστά του, αρκετά χρόνια αργότερα, μεταφέρονται, με τη φροντίδα της συζύγου του, στο Α' Νεκροταφείο Αθηνών. □

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - REFERENCES

1. Το όνομα Τσουραπτής προέρχεται εκ του *zogar*, που σημαίνει χειροποίητη μάλλινη κάλτσα.
2. Διορίσθηκε με το από 30.3.1893 Β.Δ. (ΦΕΚ 59/1893) και τοποθετήθηκε στο 3ο Σύνταγμα Ιππικού.
3. Υπουργείο Στρατιωτικών (1898) Έκθεσις της Α.Β. Υψηλότητας του Διαδόχου, επί των πεπραγμένων του Στρατού Θεσσαλίας κατά την εκστρατεία του 1897. Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου.
4. Η σύζυγός του, σφακιανή την καταγωγή, γεννήθηκε στη Σύρο, σπούδασε στο Αρσάκειο και διετέλεσε διδασκάλισσα στη Μόσχα και το Λονδίνο. Στο Λονδίνο είχε μαθήτρια την Έλενα Βενιζέλου Σκυλίτη.
5. Ο Νικ. Πιστολάκης (1863-1945) Κρητικός, ενθουσιώδης αγωνιστής για την απελευθέρωση της Κρήτης. Πολέμησε στο Αζοτήρι και ήταν από τους πρωτεργάτες της Επανάστασης της
6. Η πρώτη Κτηνιατρική Σχολή ιδρύθηκε το 1950 στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
7. Τμήμα Κτηνοτροφίας στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ιδρύθηκε βάσει του Νόμου 3720/1910.
8. ΒΔ 10.12.1905 Περί Κανονισμού εσωτερικής υπηρεσίας των Στρατευμάτων του Πεζικού, Ιππικού, Πυροβολικού και Μεταγωγικού.
9. Καρδούλης Α (1979) Ιστορία του Ελληνικού Κτηνιατρικού Σώματος. ΙΕΕΔ, Τόμος 13, Π/μα ΙΙ. σελ. 51-55 και 59.
10. Η Γεωργική Εταιρεία ιδρύθηκε το 1891, με πρωτοβουλία του Βασιλέως Γεωργίου Α', και παρουσίασε ιδιαίτερος αξιόλογη

- δράση. Σημειώνουμε την έκδοση του Γεωργικού Δελτίου με συμβουλές για τους αγρότες, λαϊκά γεωργικά βιβλία, αλλά και σπόρους και νέα γεωργικά μηχανήματα. (βλ. Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη, (1929) Τ. 5ος, σελ. 921.
11. Ο σύλλογος αυτός, τελούσε υπό την υψηλή προστασία της Πριγκίπισσας Σοφίας, είχε ως πρόεδρο το Δ. Βικέλλα, Γεν. Γραμματέα τον Γ. Δροσίνη, Αντιπρόεδρο τον Δ. Αιγινήτη και μέλη άλλα επίλεκτα μέλη της Αθηναϊκής κοινωνίας.
 12. Ο σύλλογος κατά τα έτη 1900-1906 είχε εκδώσει ογδόντα ένα (81) βιβλία.
 13. Ιδρύθηκε το 1865, με πρωτοβουλία του Αλεξάνδρου Σούτσου, και είχε ως σκοπό τη μετάδοση, με εγκυκλίους και διαλέξεις, ωφελίμων γνώσεων στις εργατικές τάξεις.
 14. Την Φιλόζωο Εταιρεία διαδέχθηκε το 1917 η Εταιρεία Προστασίας των Ζώων, υπό την υψηλή προστασία της Βασίλισσας Σοφίας.
 15. Δημητριάδης Ρ (1906) Ο Μικρός Κτηνίατρος. Αριθμός 81, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφελίμων βιβλίων.
 16. Κωνσταντινίδης Π (1894) Πρακτική Θεραπευτική των κυνών. Εν Αθήναις, Τύποις και αναλώμασι Π.Δ. Σακελλαρίου.
 17. Στην επικεφαλίδα του εξωφύλλου αυτών των βιβλίων υπάρχει η φράση ΛΑΪΚΗ ΚΤΗΝΙΑΤΡΙΚΗ, που δηλώνει άμεσα τον αντικειμενικό σκοπό της έκδοσης τους.
 18. Κωνσταντινίδης Π (1906) Ο αλογογιατρός. Εν Αθήναις, Έκδ. Σπ. Κουσουλίνος, Τυπογραφείον & Βιβλιοπωλείον (Παρά το Ναύ Αγίων Θεοδώρων).
 19. Τεχνίτες που εργάζονται σε λατομεία, ή ασχολούνται με πέτρινες κατασκευές.
 20. Κωνσταντινίδης Π (1908) Ο Αγελαδάρης. Εν Αθήναις, Εκ του Τυπογραφείου των καταστημάτων Σπυρ. Κουσουλίνου. Πλατεία Αγίων Θεοδώρων.
 21. Καρδούλης Α (1979) Ιστορία του Ελληνικού Κτηνιατρικού Σώματος. ΙΕΕΔ, Τόμος 13, Π/μα ΙΙ. σελ. 45 και 52, 54 και 56.
 22. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στον εγγονό του Πέτρο Κωνσταντινίδη, τόσο για τις πληροφορίες που μου έδωσε, αλλά και ιδιαίτερα για το πτυχίο και τις φωτογραφίες.
 23. Δεν είναι γνωστό αν ο τίτλος του βιβλίου Νέος Σταγειρίτης αναφέρεται στον Αριστοτέλη, ή στον Αθανάσιο Σταγειρίτη, φημισμένο λόγιο εκ Σταγ(ε)ρίων, που σπούδασε επίσης στη Βιέννη, όπου έζησε πολλά χρόνια και είχε σημαντικότατο μεταφραστικό έργο. Ο Αθανάσιος Σταγειρίτης, παράλληλα, εξέδωσε αξιόλογα βιβλία, καθώς και το περιοδικό *Καλλιόπη* (1819-1821). Η δεύτερη εκδοχή ενδέχεται να είναι επικρατέστερη.
 24. Καρδούλης Α (1979) Ιστορία του Ελληνικού Κτηνιατρικού Σώματος. ΙΕΕΔ, Τόμος 13, Π/μα ΙΙ. σελ. 84.
 25. Βλ. Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια, Τ. 4ος, σελ. 307.
 26. Όπως αναγράφεται στο τηρούμενο από το 1ο Ε.Γ./ΓΕΣ μητρώο του.